

Vázlat a Volga–Urál-vidéki oguz elit-kurgántemetkezések jellemzőihez (10–11. század)

1. Bevezetés

Az oguz törzsek régészeti emlékeinek kutatása mindössze negyed évszázados múltra tekint vissza. Azt megelőzően anyagi kultúrájukat a késő nomádnak nevezett műveltségi kör részeként vizsgálták, és csak később kezdtek felfigyelni a temetkezési rítuson belül megragadható különbségekre és jellegzetességekre, valamint a – sokszor ezekkel együtt jelentkező – tárgyi anyagban rejlő eltérésekre. S bár a munka egy részét az orosz kutatás elvégezte, továbbra sem tekinthetjük lezárt kérdésnek például az oguz régészeti anyag viszonyát a többi – korszakhoz tartozó – nomád nép emlékeihez. A régészeti szempontból megragadható oguz emlékek kutatásának szakirodalmi bázisa jelenleg annyit tesz lehetővé, hogy egy összefoglaló jellegű dolgozat ismertesse és megjelenítse a 10–11. századi oguz elit halmos temetkezéseinek rítusát és tárgyi anyagát. Jelen írás ennek a törekvésnek rövidített, vázlatos formája.¹ Az orosz régészet tendenciózusan kurgánközpontú szemléletének tudható be, hogy ismeretlen az oguz köznép hagyatéka, ebből fakadóan valósnak ítéltető társadalomtörténeti kép megrajzolására régészeti eszközökkel egyelőre még nincs lehetőségünk. Az oguz tumulusok tárgyi anyagát csak néhányan vizsgálták behatóan, és igyekeztek a késő nomád emlékek tipológiai csoportjaiba beilleszteni, igazi összefoglalás azonban még nem áll a kutatás rendelkezésére, így az elemzések sem egységesen kidolgozottak.

2. Kutatástörténet

A 19. század nyolcvanas éveitől kezdve indult meg a késő nomád népek kelet-európai steppén hátrahagyott régészeti emlékeinek kutatása és tanulmányozása,² de az igazi eredményeket Zjablin és Pletneva 1952-ben megvédett disszertációi hozták meg, amelyek a kelet-európai középkori nomádok történetét és régészetét tárgyalták, arra keresve a választ, hogy a csoportokhoz tartozó teljesen sajátos, elkülöníthető

¹ Itt tolmácsolom köszönetemet Türk Attilának, aki a dolgozat megírásához az orosz nyelvű szakirodalmi háttérrel biztosította, valamint Hatházi Gábornak, Révész Lászlónak és Szabados Györgynek, akik tanácsaikkal és észrevételeikkel segítették a munka megszületését.

² Lásd PLETNEVA 1958, 151–152, 1. jegyz.; PLETNEVA 1960, 102, 151, 2. jegyz.

jellemzők melyik néppel állhatnak kapcsolatban.³ Ezeket a törekvéseket követte G. A. Fedorov-Davydov 1966-ban megjelent műve, amely meghatározó jelentőségű volt a kelet-európai nomád népek középkori régészetének kutatásában.⁴ Az említett szerzők megalkották a korszak régészeti anyagának tipológiai bázisát mind a rítusok, mind a tárgyak tekintetében, és nem csupán a korszak régészeti kronológiáját próbálták meg tisztázni, hanem a temetkezési típusok elterjedését is. Pletneva, mivel vizsgálatának tárgyát csak a Volgáig terjesztette ki, nagyon kisszámúnak ítélte a kelet-európai steppe oguz hagyatékát (3 sír), Fedorov-Davydov pedig az oguz emlékeket a besenyővel együtt kezelte, amelyek rendszerében az 1. kronológiai csoportot alkották.⁵ Pletneva 1981-ben újra összefoglalta elgondolásait a besenyők és oguzok temetkezési szokásainak eltérő sajátosságairól, egyben hangsúlyozva utóbbiak elenyésző számát a dél-orosz steppén.⁶ Mindezek mellett azonban a nyugat-kazahsztáni régióban számos oguz tumulust sikerült azonosítani. A II. világháború után különböző időkben folytatott itt régészeti kutatásokat T. N. Senigova, I. V. Sinicyn és K. F. Smirnov, majd később G. A. Kušaeve és B. F. Železčikov. Utóbbiak 1968–1971 között Čalkar (Čelkar), 1974–1975-ben Karasu, majd 1977-ben Kos Oba és Žarsuat sírmezőit ásatták.⁷

A Volga–Urál–Emba közötti terület 9. század vége–11. század eleje közé datálható temetkezései közül az 1985-ig feltártakat részletesen elemezte V. A. Kriger kandidátusi és V. A. Ivanov doktori disszertációjában (1985),⁸ előbbi elsőként tett javaslatot a szakirodalomban az oguz temetkezési szokások részletes meghatározására.⁹ Eredményeit kisebb közleményekben publikálta.¹⁰ A Volga–Don közötti területen és a Szarpinszki-síkság vidékén folytatott új feltárások megfigyelései tették lehetővé E. V. Kruglov számára a Kaszpi-tenger északi térségében lévő oguz kurgánte-metkezések jellemzőinek összefoglalását.¹¹ Ezzel egy időben jelent meg Ivanov és Garustovič oguz és besenyő témájú feldolgozása. A számos megállapításban való konszenzus ellenére felfogásuk több ponton is eltér Kriger és Kruglov eredményeitől.¹² Következő tanulmányában Kruglov, előző munkájának témájához kapcsolódóan, az oguznak meghatározott temetkezések rítusának és jellemzőinek széles körű vizsgálatát és csoportosítását végezte el.¹³ Végezetül a legújabb kutatási eredménye-

³ PLETNEVA 1958, 152; PLETNEVA 1960, 103; PLETNEVA 1981, 213. Vö. MAVRODINA 1983, 59–60.

⁴ Vö. MAVRODINA 1983, 65–66.

⁵ FEDOROV-DAVYDOV 1966, 9.

⁶ PLETNEVA 1981.

⁷ KRUGLOV-MARYKSIN 2012, 410.

⁸ Vö. KRIGER 1993, 137; KRUGLOV 2001, 395.

⁹ Vö. KRUGLOV-MARYKSIN 2012, 410.

¹⁰ Pl. KRIGER 1993.

¹¹ KRUGLOV 2001, 395. A lelőhelyek összesítő térképét lásd KRUGLOV 2001, 396–397 [1. tábla]. Az erdős steppe zónájába eső, baskíriai területen található hasonló nomád emlékekkel Kruglov ebben a munkájában nem foglalkozott (KRUGLOV 2001, 395).

¹² GARUSTOVIČ-IVANOV 2001.

¹³ KRUGLOV 2003.

ket ugyancsak Kruglov és munkatársai publikálták a közelmúltban. Dolgozataikban egy-egy olyan temetkezést mutattak be, amik tartalmazták mindazon attribútumokat, amelyekkel az oguzok halottas szokásai és tárgyi anyaga jellemezhető.¹⁴

3. Az oguz temetkezési rítus jellemzői

Az oguz temetkezések sajátosságai a következő attribútumokkal jellemezhetőek: a sírok felett földből emelt halmok vannak, a kurgánok gyakran bronz- és kora vaskori sír építmények. A sírgödörök többnyire téglalap alakú, egyszerű aknák, illetve két hosszanti oldalában kiképzett padkás sírok Ny–K tájolással, de gyakori az évszakonkénti eltérés É-nak vagy D-nek (ÉNy–DK, DNy–ÉK). A sírmélység jellemzően 0,5–2,2 m közötti, a csontváz nyújtott helyzetű, hátára fektetett. Gyakorinak mondhatók a részleges lovastemetkezés nyomai, a hátsó maradványai azonban nem az elhantolt mellett, azzal egy szintben jelentkeznek (besenyő típus), hanem a felett, tehát vertikálisan, azaz térben elkülönülve. Ez lehet a sír betöltésében, a földemen, de a koporsó fedelén is.¹⁵ A sírokban különböző fakonstrukciókat alakítottak ki, ez lehet földem, deszka- vagy rönkkoporsó valamint növényi vagy faalapú derékalj is. A földemekkel összefüggésben figyelték meg az oguz kurgánok gyakori ovális alakját. Túlsúlyban vannak a magányos temetkezések (de előfordulnak közösségi temetkezések is), a meglévő ismertetőjegyek pedig eléggé jelentős mennyiségűek a női és a gyermeksírokban is [2. tábla]. Végül a temetkezés után egy bizonyos idővel rituális célból újra kiássák a sírt, és feldúlják azt, hogy a halottat ártalmatlanná tegyék.¹⁶

Nem a jellegzetes oguz ismérvek közé tartozik, de egyes esetekben megfigyelhető volt a nyújtott testhelyzetben eltemetett oldalra fordítása, a K–Ny tájolás, a túl-

¹⁴ KRUGLOV–SERGACKOV–BALABANOVA 2005; KRUGLOV–MARYKSIN 2012.

¹⁵ A vertikális eltérést mutató, részleges lovastemetkezések Fedorov–Davydov rendszerében a B-I és G-I típust képviselik (FEDOROV–DAVYDOV 1966, 124, 126).

¹⁶ Az alapvető oguz sajátosságok lassan gyűltek össze az idők folyamán. Tudásunkat PLETNEVA 1958, 161–162; PLETNEVA 1960, 111–112; PLETNEVA 1981, 218; KRIGER 1993, 138; KRUGLOV 2001, 395–403; KRUGLOV 2003, 13; KRUGLOV–MARYKSIN 2012, 410 alapozta meg és foglalta össze. Ide tartozik, hogy Ibn Fadlán, a bagdadi kalifa Volgai Bolgárországba küldött követe 922-ben lejegyezte egy oguz harcos temetésének mozzanatait. Leírásában ugyancsak találkozunk a sírgödör befedésével, halom emelésével, a harcos övének és íjának eltemetésével, italmelléklet adásával (faedényben), végül lovak feláldozásával, amelynek húsát a halotti toron elfogyasztották, bőrében hagyott lábsontjait és koponyáját pedig „fakarókra függesztették fel” (SIMON 2007, 36–37). Bár általában nem jellemző, de az arab szerző által említett, az elhunyt megölt ellenfeleit szimbolizáló fabábukat is regisztrálták faföldemes, azon részleges lócsontvázat tartalmazó sírban, a beszédes nevű Torszk mellett (az orosz őskronikában az oguzok *tork* [торк] néven szerepelnek, amely a türk etnonym származéka – K–K. A). Vö. PLETNEVA 1958, 161–162; PLETNEVA 1960, 111–112. A megölt ellenfelek megjelenítését így adja vissza Ibn Fadlán: „Ezek az ő szolgáljai, akik szolgálják őt a Paradicsomban” (SIMON 2007, 37). A vallási hiedelmek szellemvilággal kapcsolatos pontja az is, hogy Ibn Fadlán leírásában Etrek szü-basinak (seregvezér) a felesége a kapott ajándék egy részét elássa volt férje – Etrek atyja – szellemének ajánlva azt (SIMON 2007, 38–39, 182).

világi útra szánt ételmelléklet adása (amelyet a sírgödör sarkában dokumentáltak), valamint a krétapor, illetve szén jelenléte a temetkezésben.¹⁷

A felsorolt sajátosságok között külön kifejtést érdemel – a részleges lovas temetkezés mellett – három olyan jellemző, amely szinkronban a tárgyi anyaggal a térségben és időszakban az oguz síroknál figyelhető meg, de az eddigi vizsgálatok figyelmét elkerülte: az ovális kurgánok, a kollektív temetkezések és a maradványok tudatos szétválása [3. tábla].

Kurgánok sora, amelyekben oguznak minősíthető temetkezések voltak, egy kissé megnyúlt, ovális-elliptikus formát mutatott.¹⁸ Pletneva külön típusnak vette kurgántipológiájában ezeket a „teknő formájú halmokat”, amelyek mélyedéseiben a köréteg „füvel volt borítva”.¹⁹ Bár a köves kurgánok majd csak a kunokkal tűnnek fel a kelet-európai steppén,²⁰ de az elvet tekintve mindenképpen ide kapcsolódik Horváth Ferenc véleménye, aki szerint ez a forma nem képez külön típust; egyszerűen a domb tömegét adó föld és kötőanyag nagy része a sírkamrát fedő deszka vagy gerendaborítás elenyészésével a mélybe zúdult, így töltve ki az alján eltemetett és az áldozati állat közti üreget.²¹ Ez lehet a magyarázata az oguz kurgánok alakjának is, hiszen az oguz rítus alapjellemezője a korszakban a sírkamra földemmel való lefedése.

Elterjedt álláspont, hogy a 9–11. század közé keltezhető nomád temetkezések csak egyéniek voltak (azaz magukban, elszigetelten álltak), szétszórtan a steppén. Ez a felfogás a mostani időkre pontosabb megfogalmazásra szorul. Az oguzoknál már a 10. századból adatható a kollektív halomtemetkezés.²² Ezek között különböző variációk voltak megtalálhatóak (férfiak, nők, gyermekek), amelyeket egyfajta korabeli családi-nemzetségi „kriptaként” értelmezhetünk,²³ mert mindegyik tumulusba ugyanolyan szertartás szerint temették el a halottakat és ezen egyrítusú, közös temetkezések egyes sírjai megnyitásának az időpontjai nem esnek egymástól távol. Viszont a közös halmokban négy főnél több eltemetettel nem találkozunk.²⁴

Ugyancsak oguz jellegzetességnek tartja Kruglov a csontvázak tudatos szétrombolását. A rituálé céljaként a halottak szellemének ártalmatlanná tételét nevezte meg.²⁵ A vizsgált anyag elemzése azt mutatta, hogy az esetek több mint 70%-ban a kutatott temetkezések teljesen szét voltak rombolva, de emellett előfordultak kevés-

¹⁷ KRIGER 1993, 138; KRUGLOV 2001, 395.

¹⁸ KRUGLOV 2001, 403.

¹⁹ PLETNEVA 1981, 218.

²⁰ VÖ. PLETNEVA 1958, 172–173; FEDOROV-DAVYDOV 1966, 120–127, 142–147; HORVÁTH 2001, 122.

²¹ HORVÁTH 2001, 124.

²² A közös temetkezéseket (feldúltság szerint variánsokként csoportosítva) a térségből felsorolta KRUGLOV 2003, 44–47.

²³ KRUGLOV 2001, 403.

²⁴ KRUGLOV 2001, 405. Kruglov szerint ennek a gyakorlatnak lenne a folytatása a sarkeli nomád temető (amelynek oguz profilja ilyen módon is kidomborodik).

²⁵ KRUGLOV 2001, 415; KRUGLOV 2003, 49–55.

bé rongált sírok is (Kruglov szerint a csontvázak rituális megsemmisítése tipologizálható).²⁶

A kelet-európai steppét a 9–13. század között benépesítő besenyők, oguzok és kipszak-kunok közül az első két törzsszövetség temetkezési szokásainak jellemzője volt a kitömött ló eltemetése, sőt a besenyők gyakran temettek egyedül is kitömött lovat, ember nélkül.²⁷ Azonban a kitömött lóbőrös temetkezések csoportján belül is olyan jellegzetességek figyelhetők meg, amelyek egymástól elkülöníthetőek, és alkalmasak arra, hogy bizonyos kritériumok alapján egyes típusokat összefüggésbe hozzunk az oguzok halottas szokásaival. Az egyik ilyen tipológiai jegy a ló lábainak a tagolása: temettek el olyan kitömött lovakat, amelyek bőrében csak az első ízületet hagyták benne, de ismertek második és harmadik ízülettel eltemetett kitömött lóbőrös sírok is. Atavin rámutatott, hogy a 9. század vége–11. század eleje közötti oguz és besenyő temetkezések lómellékleteinél a bőrben mindig az állat első (I. típus), illetve első és második ízületét (II. típus) sikerült regisztrálni, míg a 11. század közepe után, azaz a steppe kun korszakától kezdve, gyakorlatilag általánosan elterjedt az a gyakorlat, hogy a harmadik ízületet (könyök és térd) is benne hagyták a bőrben.²⁸ Ezek a megfigyelések pedig további kronológiai fogódzónak is bizonyultak. A Kaszpi-tenger északi térségének 9. század második fele és a 11. század eleje közé keltezhető temetkezéseiben 1:4 arányú túlsúlyt képeztek azok a sírok, amelyekben a hátszár bőrében a koponya mellett csak az első ízület volt megtalálható. Ezzel szemben Sarkel–Belaja Veža 10. század második fele, 11. századi kurgántemetőjében (amelyet vegyes, besenyő–oguz nomád katonai temetőnek tart a kutatás) ez az arány 10:7, azaz túlsúlyban van az a típus, ahol a második ízületig találjuk a bőrben a ló végtagjait. A 12. századi, oguz és besenyő töredékekből szervezett, fekete süvegesek Rosz folyó melletti temetkezései kizárólag második és harmadik ízületi részeket is hordozó részleges lovas temetkezéseket tartalmaztak.²⁹ Így azokat a sírokat, amelyekben a kitömött lóbőrben két ízület volt található – az oguz lovas temetkezések tekintetében – a 10. század harmadik harmada és a 11. század eleje közé lehetett datálni, ezzel szemben azokat, ahol csak egy ízületet, a 10. század második harmadának végéig³⁰ – nyilván számolva (a sarkeli temető kettősségét is figyelembe véve) egy átmeneti időszakkal, ami gyakorlatilag a 10–11. század fordulóját jelenthette.

Mindez azonban még csak időrendileg tipologizálja az oguzokhoz köthető lovas temetkezéseket. Az Atavin által megalkotott csoportosításban az I. típust képviselő

²⁶ KRUGLOV 2001, 405. A kihantolt sírok ezekben az esetekben nem voltak visszatemetve, a lassan betöltődő sír pedig érzékelhető nyomot hagyott a kurgán felületén. A tudatosan kiásott és feldúlt temetkezések esetében a rombolás ellenére is megvannak a mellékletek. A rituálé olyan esetekben is tükröződik, mikor más temetkezésből származó csontok bukkannak fel egyes sírokban.

²⁷ Vö. PLETNEVA 1981, 218. A jelképes temetkezések (kenotaphiumok) megléte viszont nem volt jellemző sem a kunokra (ATAVIN 1984, 134), sem az oguzokra (PLETNEVA 1981, 218).

²⁸ ATAVIN 1984; KRUGLOV 2003, 19.

²⁹ Vö. KRUGLOV 2003, 20.

³⁰ KRUGLOV 2003, 20.

komplexumok csaknem felében (14/30) a kitömött ló az emberi váznál magasabban feküdt a betöltésben vagy a sűrűdröt fedő födémen, Ny–K tájolással. A II. típusú temetkezéseknél, összehasonlítva az elsővel, erősen csökkent azoknak a kitömött lovaknak a száma, amelyeket az emberi váz felett, a betöltésben vagy födémen regisztráltak.³¹ Adataink tehát arra mutatnak, hogy az oguz-jellegű részleges lovastemetkezések elsősorban Atavin azon csoportjánál voltak megfigyelhetők, amelyeket a 10. századra, annak is elsősorban első felére keltezhetünk, de természetesen a rítuselem kimutatható a század második felében, sőt, azon túl, a 11. században is.

4. A temetkezések tárgyi anyaga

Míg a temetkezési rítus az illető nép szokásainak, felfogásának, gyakorlatilag ősei világszemléletének lenyomata, és mint ilyen, az adott népre jellemző sajátosságokkal bír, addig a velük temetett tárgyak többnyire csak funkcionális jellemzőikben ragadhatóak meg, és a régészettudomány számára elsősorban tipológiailag értékelhető, anyagi maradványok, amelyek különböző utakon terjedhettek az eurázsiai steppe régiói és lakói között. Mindemellett a sírokban mellékletként vagy viseleti elemként felbukkanó tárgyak kiemelt figyelemre méltóak, mert a fentebb kifejtett felfogás ellenére létezhetnek olyan eszközök, díszítmények vagy ezek kombinációi, amelyek csak egy bizonyos nép temetkezéseiben fordulnak elő adott földrajzi területen és időszakban. Továbbá kellően elemzett és jól keltezhető tárgyak kidolgozott tipokronológia segítségével szerencsés esetben széles területen elterjedt tárgytipusoknál is meghatározható, hogy adott korszakon belül melyik nép az átadója a tárgyalt eszköznek vagy innovációnak, esetleg díszítésnek.

Az oguzokhoz köthető temetkezések rítusának egységes jellemzői szükségszerűen nem kívánták meg ezeknek a síroknak a további csoportosítását, azonban az oguz női és gyermeksírokban, valamint a férfi harcosokat rejtő temetkezésekben regisztrált tárgyi anyag katalógusa már felvetette ennek megalapozottságát. Így Kruglov osztályozási rendszerében az első (nemi és kor-) csoport a női és a gyermeksírokat tömörítette, míg a második a harcos férfiak temetkezéseit.³²

4.1. Az 1. temetkezési csoport tárgyi anyaga

4.1.1. A csepp alakú csüngők (kopouski) és a madaras valamint madárszárny alakú felvarrók-függők

A piperetartozékként azonosított, de később ékszerként is viselt kopousek karcsú, vékony szárához egy apróbb kanál fejére emlékeztető hurokszerű, áttört felső rész

³¹ Vö. ATAVIN 1984, 138, 1. tab.

³² KRUGLOV 2001, 395, 401.

kapcsolódott, amelynek végén felfüggesztésre alkalmas kis kiképzést alakítottak ki. A kopousek a női temetkezésekben a mellkason és a medencelapát tájékán figyelhetők meg (utóbbi esetben a piperekészlet egyéb tárgyaival), a gyermekek sírjaiban pedig a bal alkarnál és a jobb kulcscsontnál kerültek elő. Ezek arra mutatnak, hogy az eszközt nyakban vagy derékon hordták,³³ és rendeltetése mellett nyakékként vagy ruhadíszként is viselhették (de felmerült hajfonatdíszként való értelmezése is).³⁴ A 10. századi oguz emlékek között felbukkanó példányok mind méretüket, mind díszítettségüket, mind számukat tekintve (a sírokban rendszerint 2–4 példány fordul elő) a tárgy gyakorlati hasznán túlmutató jelentést képviseltek.³⁵ Az a tény, hogy a tárgytípus csak nők és gyermekek sírjaiban bukkan fel (igen gyakran együtt a madaras és madárszárny alakú felvarrókkal-függőkkel),³⁶ valamiféle szakrális háttérrel sejtet: Gavrilina szerint amulettel állunk szemben.³⁷ A speciálisan női amulettek jól ismertek a középkori steppe régészeti anyagában is, és viselésük azt a célt szolgálhatta, hogy a nőknek szerencsét hozzon a gyermekáldásnál-nevelésnél, és védje őket a szülésnél (ezért találhatóak a sírokban a mell és a derék tájékán).³⁸

Már Fedorov-Davydov megállapította, hogy a kopousek és a madarat mintázó felvarrók³⁹ (ezek Fedorov-Davydov tipológiai rendszerében a D-II, D-III és D-IV típusok) lokális ismertetőjegyei Volgántúlnak, valamint az Urál folyásvidékének, ettől nyugatabbra nem találhatóak meg [4. tábla].⁴⁰ A tárgytípus korát a Lapasz falu melletti kurgánból származó, a tárgyak mellett talált 5 db, ékítménynek átalakított, 954/5 és 958/9 közötti időkből való arab dirhem keltezte megbízhatóan a 10. század közepére, második felére.⁴¹ Ez a leletanyag egyúttal jól reprezentálja az oguz női temetkezések mellékleteit is [5. tábla].

4.1.2. Egyéb használati tárgyak és viseleti elemek

Az oguz temetkezések 1. csoportjának „egyéb” tárgyi anyagát – ahogy fentebb hangsúlyoztuk – még nem vizsgálták behatóan. A legújabb kutatások is mindössze addig jutottak, hogy a sírokban mellékletként vagy viseleti elemként előforduló tárgyakat táblázatba szerkesztve listázták és megadták azok számát.⁴²

³³ GAVRILINA 1985, 214–215.

³⁴ PÁLÓCZI HORVÁTH 1989, 18.

³⁵ GAVRILINA 1985, 214, 222.

³⁶ Vö. KRIGER 1993, 138–139; KRUGLOV 2001, 395; KRUGLOV–MARYKSIN 2012, 410.

³⁷ GAVRILINA 1985, 221–222.

³⁸ GAVRILINA 1985, 221–222; KRUGLOV–MARYKSIN 2012, 411.

³⁹ Ide tartozik, hogy bár kialakításánál fogva a meghatározás helyes, de ismertek a madárszárnyas felvarrók függőként is (például Uvak) (KRUGLOV 2003, 61, 3. ris).

⁴⁰ Vö. FEDOROV-DAVYDOV 1966, 141–142. A csepp alakú csüngők és a madaras felvarrók tárgyegyütteséhez sorolta még Kriger az ólom orsógombokat (KRIGER 1993, 138).

⁴¹ Vö. KRUGLOV 2003, 59, 1. ris.

⁴² Vö. KRUGLOV 2001, 433, 3. tab.

A használati eszközök között egy bizonyos ólomból öntött tárgynak a meghatározása nem egyöntetű. Kriger ezeket a nők és gyermekek sírjaiban talált darabokat orsógomboknak vélte.⁴³ Jelentősége abban áll, hogy Kriger szerint ez a tárgy csak az oguz korszak temetkezéseiben bukkan fel,⁴⁴ és így etnospecifikum. Vele ellentétben Kruglov a példányokat olyan ólomplombáknak határozta meg, amelyekkel valamilyen rakomány kötegelését rögzítették.⁴⁵ Bár Kruglov 15 példány lelőhelyét is felsorolja,⁴⁶ képet nem közöl, míg Kriger tablóján a tárgy oldalnézete világosan kúpos kialakítású orsógombra mutat⁴⁷ – amelynek jelenléte nő vagy (lány)gyermek sírjában szokásosnak ítéltető (szemben egy rakomány plombának meghatározott tárggyal).

A női sírokban bukkannak fel azok a használati eszközök, amelyekkel a hétköznapi életben a női teendőket végezték. Az ollók között megtalálhatóak a (vasból készült) szabáshoz való egyszerű, csuklós szerkezetű ollók mellett a birkanyírásra használt lemezrugós példányok is,⁴⁸ ahogy ide tartoznak az árák és a csont (orsó nélküli) guzsalyok.⁴⁹ Ugyancsak női temetkezések mellékletei a pipereholmik: a körömtisztító, csipesz, szűrő, olykor fogpiszkáló (gyakran karikára vagy vékony lánccskára felfűzve) mellett feltűnnek a fésűk és a bronz tükrök is.⁵⁰

Az oguz sírokban talált ékszerek között fülbevalókat mind a nők, mind a férfiak sírjaiban megfigyeltek.⁵¹ Kriger az oguz kronológiai periódusba – Fedorov-Davydov osztályozása alapján – a következő fülbevalótípusokat sorolta: I, X, XII.⁵² A fülbevalók egy másik típusához tartozott az a példány, amelyet egy oguz harcos sírjában találtak – tehát egy férfi ékítménye volt. A gyenge megtartású ékszert a koponya jobb oldalán, annak alsó részénél jegyezték fel, az aranyhuzalt ovális alakúra hajlították, aminek alsó részére egy üreges, gömb alakú üvegyöngyöt húztak fel.⁵³ A Volga–Urál-vidéki oguz halomsírokból ismeretesek gyöngysorok, karkötők és köves gyűrűk is.⁵⁴

⁴³ KRIGER 1993, 138.

⁴⁴ KRIGER 1993, 139.

⁴⁵ KRUGLOV–MARYKSIN 2012, 411.

⁴⁶ Vö. KRUGLOV 2001, 433, 3. tab.

⁴⁷ Vö. KRIGER 1993, 143, 1/5. ris.

⁴⁸ KRUGLOV–MARYKSIN 2012, 411. Előbbihez lásd pl. a kolobovkai oguz kurgánból származó darabot (KRUGLOV–SERGACKOV–BALABANOVA 2005, 252, 3/15. ris).

⁴⁹ Mindkét munkaeszköze csak KRUGLOV 2001, 433, 3. táblázatában találtam utalást. Kruglov 3 árat és 4 orsó nélküli, csontból készült rokkát gyűjtött fel.

⁵⁰ Vö. KRUGLOV 2001, 433, 3. tab. Fésűből 4, tükrökből 12 példányt sorol fel Kruglov.

⁵¹ KRIGER 1993, 139. Vö. 1/4. ris. Mint minden ékszert, a fülbevalókat is az 1. csoport tárgyi anyagánál adom annak ellenére is, hogy az ékszertípus férfisírból is adatolható.

⁵² Vö. KRIGER 1993, 140.

⁵³ Vö. KRUGLOV–MARYKSIN 2012, 415, 416, 4/13. ris.

⁵⁴ IVANOV 2006, 455. Kruglov karkötőből 6, köves gyűrűkből és gyöngysorból 12–12 példányról tud (KRUGLOV 2001, 433, 3. tab).

A viselet részeként értékelhetjük a lábbeli (közelebről csizma) díszítésére szolgáló, bronzból vagy ezüsből készített vereteket.⁵⁵ Nem teljesen világos ugyanakkor az ugyancsak az oguz sírokra jellemző, csörgőként bemutatott tárgyak meghatározása. A tárgyat két félgömbösen kialakított fémlemezke összeforrasztásával állították elő, felső részükön fülecskével ellátva; alsó felük jellemzően gerezedelt. A példányokat nők sírjaiban regisztrálták, gyermekek temetkezéseiben találtokról a publikálók nem tesznek említést. Így viszont a tárgy csörgőnek titulálása nem életszerű. Az orosz szerzők minden bizonnyal olyan (füles)gombokra gondolhattak, amelyeket csörgőre alakítottak ki. A megfigyelt darabok mérete is gomboknak felel meg, a gömböcskék metszetének átmérője 1 cm körüli.⁵⁶ Ugyanezen tárgytypust Ivanov csörgős függőknek határozta meg.⁵⁷ Mindenesetre azt hangsúlyozni kell, hogy Pletneva szerint egyszerre „csörgők”, kopousekek és bronz (madaras) felvarrók alapvetően csak a Volgán túlról ismertek, amely tárgyegyüttes később a sarkeli nomád temetőbe is eljutott.⁵⁸ Kruglov az oguz temetkezések I. csoportjának sírjaiban talált tárgyak között még megemlítette a táskákat (tarsolyok?) (6 példány) és a kulcsokat (2 darab).⁵⁹ Utóbbiról képeket nem mellékel, de a bőrtáskák ezüst- és bronzvereteit bemutatja.⁶⁰

4.2. A 2. temetkezési csoport tárgyi anyaga

4.2.1. Lószerszámok és lószerszámdíszek

Kriger eredményei szerint az oguz korszakban, azaz a 10. század kezdete és a 11. század első fele közötti időben terjedtek el a Fedorov-Davydov rendszerében B-II és D-II típusba sorolt kengyelek. Az A-I típusú kengyel már a korábbi történeti korokból is ismert volt, de az általa vizsgált anyagban folyamatosan előfordult, a V-I típus pedig az oguz éra végén bukkant fel, és a kipszak korban vált uralkodóvá. A

⁵⁵ IVANOV 2006, 455; KRUGLOV–MARYKSIN 2012, 411. Itt kell utalnunk az uvaki sírra, ahol a csizma lábfej részének vereteit sikerült *in situ* megfigyelni (KRUGLOV 2003, 61, 3. ris).

⁵⁶ A két tárgytypus (gomb és csörgő) elég hasonló formát mutat, lásd FEDOROV-DAVYDOV 1966, 66, 12. ris, 2–3.

⁵⁷ IVANOV 2006, 453, 8.

⁵⁸ PLETNEVA 1981, 217.

⁵⁹ Vö. KRUGLOV 2001, 433, 3. tab.

⁶⁰ Vö. KRUGLOV 2001, 404, 5. ris. Sírban való helyzetéről nincs információ. Végezetül utalnunk kell még a sírkerámiákra, amelyek nők és férfiak temetkezéseiben is felbukkanhatnak. Az Urál és a Volga közti terület edényelelei között néhány típus csak a steppe ezen régiójára jellemző az oguz korszakban, nyugatabbra nem fordulnak elő, tehát eredetük is itt kereshető. A példányok Fedorov-Davydov tipológiai rendszerében az A-I (kancsó), valamint a B-I, B-II és B-III (fazekak) típusokat képviselik (FEDOROV-DAVYDOV 1966, 142). Mivel temetkezések tárgyi anyagáról van szó, jelenlétük összefüggésbe hozható az étel- és italmelléklet adásának szokásával, ami ugyan nem jellemző, de kimutatható az oguz sírokban is. Az edények nem direkt sírkerámiák, hanem a hétköznapi életben használt főző- és tárolóedények (FEDOROV-DAVYDOV 1966, 88, 15. ris).

kolobovkai tumulusból a B-I típusú,⁶¹ külön füllel kiképzett, szűk, lefelé szélesedő alakú, ívelt talpalójú kengyel is adatolható – az eddigi vizsgálatok szerint az oguz periódusban ez a kengyelfajta nem volt ismert.⁶² A B-I és B-III típusú zablák az ótörök korszak sajátjai, de folyamatosan használatban voltak az oguz korszakban is. A legelterjedtebb zabla az oguz temetkezések anyagában a G-I típus, ami egyszerű karikás csikózabla volt,⁶³ de ismert az oldalpálcás, csuklós szerkezetű zabla is [6. tábla].⁶⁴

A lónak olyan jelentősége volt, hogy a kantárt gyakran gazdagabban díszítették, mint a ruházatot vagy az öveket. Különösen díszített volt a homloklemez és a ló orra feletti díszlemez, a hátsó fején és nyakán lévő szíjazat pedig apró lemezveretekkel volt ékesítve. A szíjak találkozási pontjai nagyobb kör, „T” vagy kereszt alakú veretekkel voltak megerősítve.⁶⁵ A kantár ilyen jellegű ékítményeinél a berakásos díszítés fogásait is alkalmazták.⁶⁶ A kantárszíjak bronzveretein többnyire növényi ornamentikával díszített kompozíciókat figyelhetünk meg, amelyekben gyakori motívum a három levélből álló csokor. Ez a növényi elemeket felvonultató díszítésmód általában geometrikus elemekkel egészült ki [7. tábla].⁶⁷ Az oguz tumulusokban (például Kolobovka) talált lószerszámok díszítéseire hasonló kompozíciókat hordozó lószerszámdíszeket találtak a Fekete-tenger északi partvidékének nomád – besenyőnek meghatározott – sírjaiban is (például Gajevka, Gorožen, Novo-Kamenka, Sarajly-Kijata, Staro-Švedskogo). Ezek a temetkezések a 11. század első negyedére/felére keltezhetőek, így Kruglov szerint az oguzok anyagában is számolhatunk ezzel a datálással.⁶⁸ A díszítés használatának ideje ettől függetlenül a 10. század második feléből már adatolható (például a čenini szablya szerelékének kompozíciója).⁶⁹ A díszítéseknek azonban az oguzok leletanyagában önálló arculata van. „A Volgától keletre a bal parton (Bikovo, Kalinovka, Novonikolskoje), az Urál déli részén (Nezenka) és az Aral-tótól északra (Čelkar) ismeretes hasonló típusú korabeli lószers-

⁶¹ Vö. FEDOROV–DAVYDOV 1966, 11.

⁶² Vö. KRUGLOV–SERGACKOV–BALABANOVA 2005, 243, 246.

⁶³ KRIGER 1993, 139.

⁶⁴ Lásd például a Čeninből származó, 10. század második felére keltezett példányt (KRUGLOV 2001, 400, 3/11. ris).

⁶⁵ KRUGLOV 2001, 404, 5. ris. A homlokon és az orr felett elhelyezkedő ékítmények rekonstrukciós rajzát lásd KRUGLOV 2001, 406, 6. ris (Verhnij Balyklej és Čenin lelőhelyekről). Ismeretesek hasonló lószerszámdíszek Kolobovkáról is. A két kör alakú ezüstlemez széleit 8 bronzszegeccsel fogták össze, a lemezek között szövetmaradványokat figyeltek meg. A kompozíció közepén keresztalakba rendezett díszítés foglalt helyet, a kantárrózsa széle és centruma közötti teret növényi ornamentikával töltötték ki (KRUGLOV–SERGACKOV–BALABANOVA 2005, 243, 252, 3/16–17. ris). A lemezek sírban való helyzetéhez vö. KRUGLOV–SERGACKOV–BALABANOVA 2005, 251, 2. ris.

⁶⁶ KRUGLOV–MARYKSIN 2012, 411, 425.

⁶⁷ KRIGER 1993, 140.

⁶⁸ KRUGLOV–SERGACKOV–BALABANOVA 2005, 246.

⁶⁹ Vö. KRUGLOV 2001, 402, 4. ris.

számvereteken a steppei művészet tisztább formában – egyszerű palmettás díszként, gyöngysorkeretes motívummal stb. – jelenik meg.”⁷⁰

A nyergekről gyakorlatilag alig rendelkezünk adatokkal. Azt biztosan tudjuk, hogy néhány oguz temetkezésben találtak nyeret, amelyeknek a nyeregkápát borító rátétjei maradtak meg.⁷¹ Más esetekben is gondolhatunk nyereg egykori jelenlétére, például amikor a kengyelek a lólábsontok között, a ló háta helye táján találhatóak. Ilyen esetekben okkal feltételezhető, hogy a nyeret a ló hátára helyezték.⁷² Kápverekek hiányában a szerves anyagokból összeállított nyergeknek nem marad értékelhető nyomuk a sírokban.

4.2.2. Fegyverek

Az oguzokhoz köthető férfisírok gyakori mellékletét adják a fegyverek: a markolatnál felragasztott szarulemezekkel jellemezhető rövid íjak, vas vázzal merevített tegeztek, vas nyílhegyek, szablyák, ritkábban lándzsák maradványai.⁷³ A korszakban a védőfegyverzet elemei (sisak, sodronying) még ismeretlenek, ahogy az íjtartó tegeztek nyomai is.

4.2.2.1. Íjak, nyilak, tegeztek

Az oguz halomsírokban általánosnak mondható mellékletek a nyílhegyek, az íjak és a tegeztek maradványai valamivel ritkábbak [8. tábla]. A szerves anyagból készített összetett íjkból mindössze a markolatot borító csontlemezek maradnak az utókorra. Úgy tűnik, hogy a reflexíjak azon csoportjába tartozó típust használták az oguz harcosok, amelyek szarvait nem erősítették csontlemezekkel, ugyanis rendszeren csak a markolathoz tartozó darabokat találják a sírokban. A másik lehetőség, hogy az íj szarvait falapokkal merevítették, ezért nem sikerült eddig nyomaikra bukkanni.⁷⁴ A kolobovkai íj markolatlemezei körülbelül 15×3 cm méretűek voltak, belső oldaluk irdalt, ami a felragasztásukat könnyítette meg. A csontlemezekben számos sérülés és

⁷⁰ PÁLÓCZI HORVÁTH 1989, 20–21. A felsorolt lelőhelyek a feltárt oguz kurgánok elterjedési térképén (lásd 1. tábla) a 38, 44, 41, 7 és 9 alatt találhatóak.

⁷¹ Lásd KRUGLOV 2001, 407, 7/3 (Nikol'skoe-V); 410, 9/5 (Uvak); 412, 10/6 (Novonikol'skoe-I); 418, 13/13 (Y-85, Barun); 422, 15/7 (Bolgarka) ris.

⁷² BÁLINT 1969, 110.

⁷³ A lándzsák ritkán vannak jelen az oguz sírokban, ami elsősorban a haromodorról magyarázható. Mindenesetre a kalinovskiji halomsírban regisztráltak lándzsahegyet (Vö. KRUGLOV 2001, 427, 18/14. ris).

⁷⁴ Már Cs. Sebestyén Károly rámutatott a honfoglalás kori, tehát időben párhuzamos magyar íjak kapcsán, hogy „nem mindig fordul elő a teljes szerelvény... Van eset, hogy csak a középső lemezek vagy azok töredékei kerülnek ki a sírból. (...) Voltak íjak teljes csontlemez felszereléssel... és voltak olyanok, amelyekben csupán a középső két lemez volt meg. Sőt nagyon valószínű, hogy csak a díszesebb kivitelű íjakon volt meg mind a hat csontlemez, s ezek mellett (talán a többség) voltak olyan íjak is, amelyeken a hosszú lemezek fából készültek” (Cs. SEBESTYÉN 1933, 16).

kopás figyelhető meg, tulajdonosa hosszú éveken keresztül használhatta a fegyvert. A sírban a bal medencelapátra hajló bal alkarnál figyelték meg.⁷⁵

Tegez vaspálcából kialakított vázát találták például a čenini és a kolobovkai oguz temetkezésekben (utóbbit a váz baloldalán, a combcsonton figyelték meg). A megmaradt vasalások hasonló konstrukciót képviselnek, mint a honfoglalás kori magyar tegeztek, legalábbis ami a merevítés szerkezetét illeti. A dokumentált vaspálcákon hurkos kialakítást regisztráltak, ami a tegez felfüggesztését tette lehetővé.⁷⁶ A szerkezetből következik, hogy az oguzok által használt, minden bizonnyal bőrből készített tegez tárazása is oldalt történhetett egy, a hossz tengellyel párhuzamos hasítékon keresztül, amelyet utána összefűztek.⁷⁷

Az ótörök időszakból átöröklődött az oguz korba a háromoldalúra kovácsolt nyílhegyek használata, de a legáltalánosabban használt fajták a lapított V-I, V-III, V-V típusok voltak, valamint a lekerekített formájú G-II. A V-III és V-V formák folyamatosan léteztek a mongol kor előtti kun korszakban is.⁷⁸ Fedorov-Davydov rendszerében a V-II típusba tartozónak értékelte Kruglov és Maryksin a sor-ajdnyi nyílhegyeket.⁷⁹ Azonban a darabok nem teljesen azonos típusokat képviselnek. Medvedev részletesebb elemzésében a nyílhegyek a 34, 40 és 44. típusba sorolhatóak; ezek használata a 8–10., a 10–14., valamint a 9–11. századra tehető.⁸⁰ A sírban a koponya jobb oldalánál került elő a 4 példány. Ezek között volt lapos, szimmetrikus rombusz alakú, alsó része kiszélesedő, a nyéltüske felett nincs nyaka (A), ívelt oldalú, rombusz formát mutató darab, alsó része kiszélesedő, nyakkal kiképzett (B), aszimmetrikus, levél alakú rombusz forma, alsó része kiszélesedik, nyakkiképzése nincs (C), illetve szimmetrikus, levél alakú, ovális formát mutató példány, ugyancsak nyak nélkül (D).⁸¹

A kolobovkai nyílhegyek a tegez szájánál, a bal könyökhajlatnál, illetve attól balra, körülbelül 30 cm-re és a jobb combcsont mellett (illetve a harcos jobb láb-szárcsontja mellett fekvő gyermek koponyája felett) helyezkedtek el. Medvedev osztályozásában a példányokat a 44/1, 84/2 és a 91. típusba sorolták a szerzők, használatuk időszaka a 9–11. és a 10–14. század közé tehető.⁸² A darabok lapított, levél

⁷⁵ KRUGLOV–SERGACKOV–BALABANOVA 2005, 244. Ugyancsak a markolathoz tartozó csontlapokat figyelték meg a čenini sírban. Vö. KRUGLOV 2001, 427, 18/9–10. Az M 1:1 arányú rajzról visszamért nagyságuk körülbelül 16,5 cm.

⁷⁶ Vö. KRUGLOV 2001, 400, 3/16–17. ris. (Čenín); KRUGLOV–SERGACKOV–BALABANOVA 2005, 253, 4/11. ris. (Kolobovka).

⁷⁷ Vö. Cs. SEBESTYÉN 1933, 57–58; RÉVÉSZ 1985, 41.

⁷⁸ KRIGER 1993, 139.

⁷⁹ Vö. FEDOROV–DAVYDOV 1966, 27.

⁸⁰ Vö. MEDVEDEV 1966, 63–65, 67.

⁸¹ KRUGLOV–MARYKSIN 2012, 415, 425, 414, 3/2–5. ris.

⁸² Vö. MEDVEDEV 1966, 67, 82–83. Nem világos a páncéltörőknek meghatározott nyílhegyek tipológizálása; ebben a korban ilyenekkel még nem találkozunk a nomád sírokban. Használatuk a 12–13. századra jellemző, ami a temetkezés kora miatt kizárható. A 84/1. típust viszont a 10. és a 11. század eleje közötti időben alkalmazták (vö. MEDVEDEV 1966, 81).

alakú, rombikus formát, rövid fejű, gúla alakú páncéltörő típust és levél alakú, négyoldalúra kovácsolt páncéltörő típust képviselnek.⁸³

4.2.2.2. Szablyák

Az oguz harcosok sírjában már több alkalommal bontottak ki vasból kovácsolt szablyákat. Ezek a vágófegyverek kizárólag az oguz temetkezések 2. csoportjánál voltak megtalálhatóak, nők sírjaiban nem fordultak elő.⁸⁴ Egyes kutatók a szablyákat társadalmi rangjelzőként értékelték. Az Alsó-Volga vidékén és Nyugat-Kazahsztán területén Kruglov 23 temetkezésről tudott, ahol szablyát találtak. Ez a szám nem kevés, de jócskán elmarad az ijcsontokat és nyílhegyeket tartalmazó temetkezések számától. Érdekes viszont, hogy a Dnyeszter és Don közé eső területeken ugyanebben a korszakban mindössze hat szablyáról tud a kutatás.⁸⁵

A szablyák markolatát, keresztvasát vagy hüvelyét bronz- és ezüstlemezekkel borították egykori készítői. Az applikációkat növényi ornamentikával díszítették, a kivésott motívumokat pedig niellósan díszítették. A díszítmények háttérét rendszerint egymásba fonódó vonalak adták. A növényi ornamentika egységes kompozícióba rendeződött, amelyet szimmetrikus három- és négyszirmú rozetták, szalagcsokrok képviseltek, az elemek közötti szabad teret aranyozták.⁸⁶ Kruglov és Maryksin szerint a sor-ajdnyi szablya hüvelyének az ezüst lemezrátét díszítése a fegyvert a 10. század második fele és a 11. század eleje közé keltezi. Ehhez hasonló szablyákat már találtak a Volgántúlon oguz sírokban.⁸⁷ Mivel a sor-ajdnyi szablya analóg a čeninivel, ezek díszítéstechnikája pedig párhuzamos a kolobovkai lószerszámdíszekkel, amelyeket a 10. század második fele és a 11. század első fele közé lehet keltezni,⁸⁸ ez kijelöli a tárgyak használatának idejét, ami az oguz hegemonia zenitje a nyugat-kazahsztáni térségben [9. tábla].

4.2.3. Övek

Az oguzokhoz köthető temetkezésekben (mind női, mind férfisírokban) gyakoriak az övek,⁸⁹ amelyek díszítését nemesfémekből vagy bronzból kialakított veretek és szíjvégek alkották.⁹⁰ Egyes sírokban két öv is található: ez lehet egy díszes és egy

⁸³ KRUGLOV–SERGACKOV–BALABANOVA 2005, 244, 251, 2. ris.

⁸⁴ KRUGLOV–MARYKSIN 2012, 421.

⁸⁵ KRUGLOV–MARYKSIN 2012, 422, 424.

⁸⁶ KRUGLOV–MARYKSIN 2012, 411. Lásd a čenini (KRUGLOV 2001, 402, 4. ris) és a sor-ajdnyi szablyát (KRUGLOV–MARYKSIN 2012, 414, 3/1. ris, 417, 5. ris).

⁸⁷ Így például Pjatnadcatogo, Čenin és Majak Oktjabrja lelőhelyeken (KRUGLOV–MARYKSIN 2012, 421).

⁸⁸ KRUGLOV–SERGACKOV–BALABANOVA 2005, 246–247.

⁸⁹ KRIGER 1993, 139.

⁹⁰ Lásd a sor-ajdnyi oguz sír pompás övgarnitúráját. A csatokról, veretekről és szíjvégekről részletes leírást ad KRUGLOV–MARYKSIN 2012, 415–418.

hétköznapi, egyszerű kivitelű kombinációban,⁹¹ de ismeretes két darab veretes övvel eltemetett oguz harcos sírja is.⁹² Az övek különféle tárgyak hordására is alkalmasak voltak, de elsősorban a viselőjük vagyoni és társadalmi helyzetét jelentették meg, amelyet a ráerősített veretek anyaga és mennyisége fejezett ki.⁹³ Az övek veretein ugyancsak növényi ornamentikával díszített kompozíciókat figyelhetünk meg, amelyekhez itt is gyakran használták a három levéllel megkomponált csokrot,⁹⁴ a díszítésmód, ahogy a kantárok esetében, általában geometrikus elemekkel egészült ki.⁹⁵ Ugyanez mondható el a szíjvégek díszítésére is. Ezek mellett a sor-ajdnyi garnitúrában feltűnnek a szív alakú, a közepén áttört, ívelt, és csúcsban összefutó négy-szögletes, valamint a négyszirmú vagy kereszt alakú, közepén félgömbös kiképzésű, niellós díszítésű veretek is [10. tábla].⁹⁶

Állatok ábrázolása ritka az oguz övvereteken. A ragadozó állatok közül ismeretes az oroszlán és a farkas (kutya?) a balyklejai temető 5. kurgánjából, valamint a madárábrázolás ugyancsak Balyklejából.⁹⁷ Unikális a sor-ajdnyi oguz harcos sírjának tevét mintázó aranyozott verete.⁹⁸ Az emberábrázolás ugyancsak ritka az övvereteken, az eddig publikált anyagban két helyről sikerült dokumentálni oguz temetkezés leletanyagában. Az egyik, emberfejet mintázó övveret a Santas-hegynél lévő, megsemmisített temetkezésből származott. A készítményen az arc egy süveget viselő, europid vonásokat mutató férfi ábrázolása.⁹⁹ A másik ábrázolás a nyugat-kazahsztáni Sor-Ajdyn lelőhelyről származó férfisír egyik csatján található, amelyen leegyszerűsítve látható egy emberfej, valamint annak kitárt karjai.¹⁰⁰

5. Összegzés

Vázlatos írásomban arra tettem kísérletet, hogy áttekintsem a Kaszpi-tenger északi térségében feltárt, a 10–11. századi oguz elithez köthető kurgántemetkezések jellegzetességeit és régészeti emlékanyagát. A munka választott tárgya annak reményében fogalmazódott meg, hogy ennek megalkotása után lehetségessé váljanak a temetkezési sajátosságok és elsősorban a jóval felületesebben megalkotott tárgytipológia, valamint az időrend kidolgozásához kapcsolódó további vizsgálatok, továbbá hogy

⁹¹ Bár a szerzők nem említik, de valószínűleg ez utóbbi egyszerű, díszítetlen bőrvé lehetett, amelyre csak a csat és esetleg a szíj anyagának maradványai utalhattak.

⁹² A már említett Sor-Ajdyn lelőhelyen 2 csatot és 46 veretet szedtek fel a feltárók (KRUGLOV–MARYKSIN 2012, 415–418).

⁹³ KRUGLOV–MARYKSIN 2012, 411.

⁹⁴ Lásd például a čenini sír övvereteit (KRUGLOV 2001, 404, 5/9–12. ris).

⁹⁵ KRIGER 1993, 140. Vö. KRUGLOV–MARYKSIN 2012, 423, 11. ris.

⁹⁶ KRUGLOV–MARYKSIN 2012, 419–422, 6–8, 10. ris.

⁹⁷ KRIGER 1993, 140.

⁹⁸ KRUGLOV–MARYKSIN 2012, 418; 416, 4/9. ris; 425, 15. ris.

⁹⁹ KRIGER 1993, 140.

¹⁰⁰ KRUGLOV–MARYKSIN 2012, 415; 424, 13. ris.

megteremtse az alapot a késő nomád műveltségi körön belül az összehasonlító elemzésekhez. Ez annál is fontosabb lenne, mert az oguz emlékek kutatása nélkül érdemben nem vizsgálhatóak sem a fekete süvegesek, sem a sarkeli nomád temető emlékei, de nem kevés adalékkal járulhatnak hozzá a besenyők és a kipszak-kunok temetkezéseinek, valamint a térség oguz éráját megelőző korok lakossága múltjának kutatásához is – főleg ami a régészetileg értékelhető jelenségek átfedéseit illeti a késő nomád körhöz tartozó népek temetkezési szokásai és tárgyi anyaga között. Magyar nyelven a téma teljesen feldolgozatlan, a dolgozat az első kísérlet az alapok lerakására.

IRODALOM

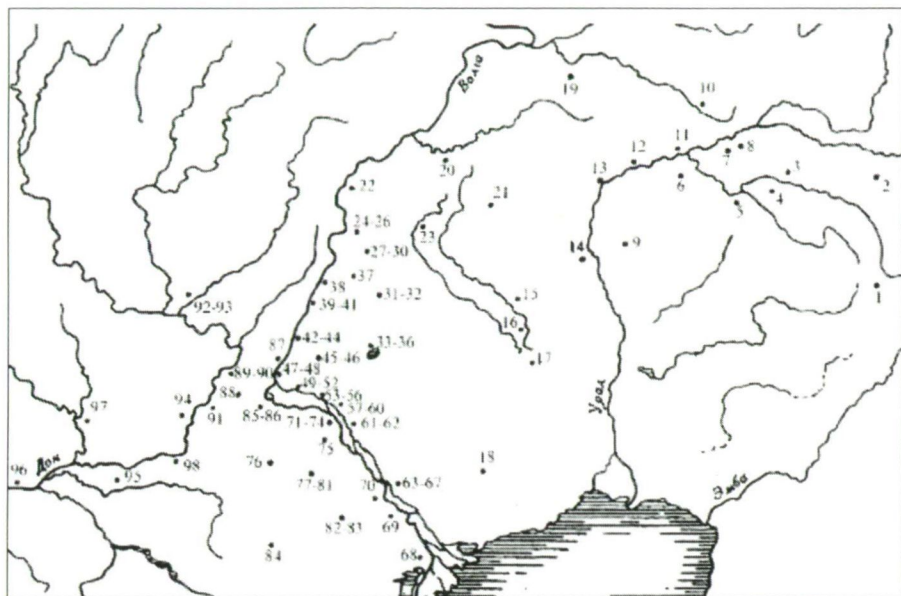
- ATAVIN 1984 = Atavin, A. G.: Nekotorye osobennosti zahoronenij čučel konej v kočevničeskijh pogrebenijah X–XIV vv. *Sovetskaja Arheologija* (1984/1), 134–143.
- BÁLINT 1969 = Bálint Cs.: A honfoglalás kori lovastemetkezések néhány kérdése. *MFME* (1969/1), 107–114.
- CS. SEBESTYÉN 1933 = Cs. Sebestyén K.: *A magyarok ijja és nyila*. [A szegedi Városi Múzeum kiadványai 5.] Szeged 1933.
- FEDOROV-DAVYDOV 1966 = Fedorov-Davydov, G. A.: *Kočevniki Vostočnoj Evropy pod vlast' u zolotoordynskih hanov: arheologičeskie pamjatniki*. Moskva 1966.
- GARUSTOVIČ–IVANOV 2001 = Garustovič, G. N.–Ivanov, V. A.: *Oguzy i pečenegi v evrazijskih stepjah*. Ufa 2001.
- GAVRILINA 1985 = Gavrulina, L. M.: Kočevničeskie ukrašenija X. v. *Sovetskaja Arheologija* (1985/3), 214–226.
- HORVÁTH 2001 = Horváth F.: *A csengelei kunok ura és népe*. Budapest 2001.
- IVANOV 2006 = Ivanov, V.: Pečenegi, guzy i torki. In: *Istorija tatar s drevnejših vremen v semi tomah. Tom 2. Volžskaja Bulgarija i Velikaja Step'*. Red. Hamidullin, B. Kazan' 2006, 452–458.
- KRIGER 1993 = Kriger, V.: Oguzskie kurgany v meždureč'e Volgi i Emby. In: *Novoe v srednevekovoj arheologii Evrazii*. Red. Kovalevszkaja, V. B. Samara 1993, 137–144.
- KRUGLOV 2001 = Kruglov, E. V.: Pogrebal'nyj obrjad oguzov Severnogo Prikaspija 2-j pol. IX–1-j pol. XI v. In: *Stepi Evropy v epohu srednevekov'ja*. Tom 2. Hazarskoe vremja. Red. Jevglevskij, A. V. Doneck 2001, 395–447.
- KRUGLOV 2003 = Kruglov, E. V.: Pečenegi i oguzy: Nekotorye problemy arheologičeskijh istočnikov. In: *Stepi Evropy v epohu srednevekov'ja*. Tom 3. Polovecko-zolotoordynskoe vremja. Red. Jevglevskij, A. V. Doneck 2003, 13–82.
- KRUGLOV–SERGACKOV–BALABANOVA 2005 = Kruglov, E. V.–Sergackov, I. V.–Balabanova, M. A.: Novye pogrebenija oguzov u s. Kolobovka. In: *Nižnevolžskij Arheologičeskij Vestnik* 7. Red. Skripkin, A. S.–Jablonskij, L. T.–Klepikov, V. M. Volgograd 2005, 242–256.

- KRUGLOV–MARYKSIN 2012 = Kruglov, E. V.–Maryksin, D. V.: Novoe pogrebenie oguzskogo voina-vsadnika iz rajona Ryn-Peskov Zapadnogo Kazahstana. In: *Stepi Evropy v epohu srednevekov'ja*. Tom 9. Hazarskoje vremja. Red. Jevglevskij, A. V. Doneck 2012, 409–428.
- MAVRODINA 1983 = Mavrodina, R. M.: *Kievskaja Rus' i kočevniki (pečenegi, torki, polovcy)*. Leningrad 1983.
- MEDVEDEV 1966 = Medvedev, A. F.: *Ručnoe metatel'noe oružie. Luk i strely, samostrel (VIII–XIV vv)*. Moskva 1966.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1989 = Pálóczi Horváth A.: *Besenyők, kunok, jászok*. Budapest 1989.
- PLETNEVA 1958 = Pletneva, S. A.: Pečenegi, torki, polovci v južnorusskikh stepjah. Tom. 1. *MIA* 62 (1958), 151–226.
- PLETNEVA 1960 = S. A. Pletneva: Besenyők, torkok és polovecek a déloroszországi steppéken. 1. kötet. *Szovjet Régészet* 16 (1960), 101–162.
- PLETNEVA 1981 = Pletneva, S. A.: Kočevniki vostočnoevropejskikh stepej v X–XIII. vv. In: *Arheologija SSSR. Stepj Evrazii v epohu srednevekov'ja*. Red. Pletneva, S. A. Moskva 1981, 213–222.
- RÉVÉSZ 1985 = Révész L.: Adatok a honfoglaláskori tegez szerkezetéhez. *Acta Antiqua et Archaeologica. Supplementum* 5 (1985), 35–53.
- SIMON 2007 = Ibn Fadlán: *Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról*. Arab eredetiből fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Simon R. Budapest 2007.

Outline of the characteristics of the Oghuz elite barrow graves in the Volga–Ural region (10th–11th cc.)

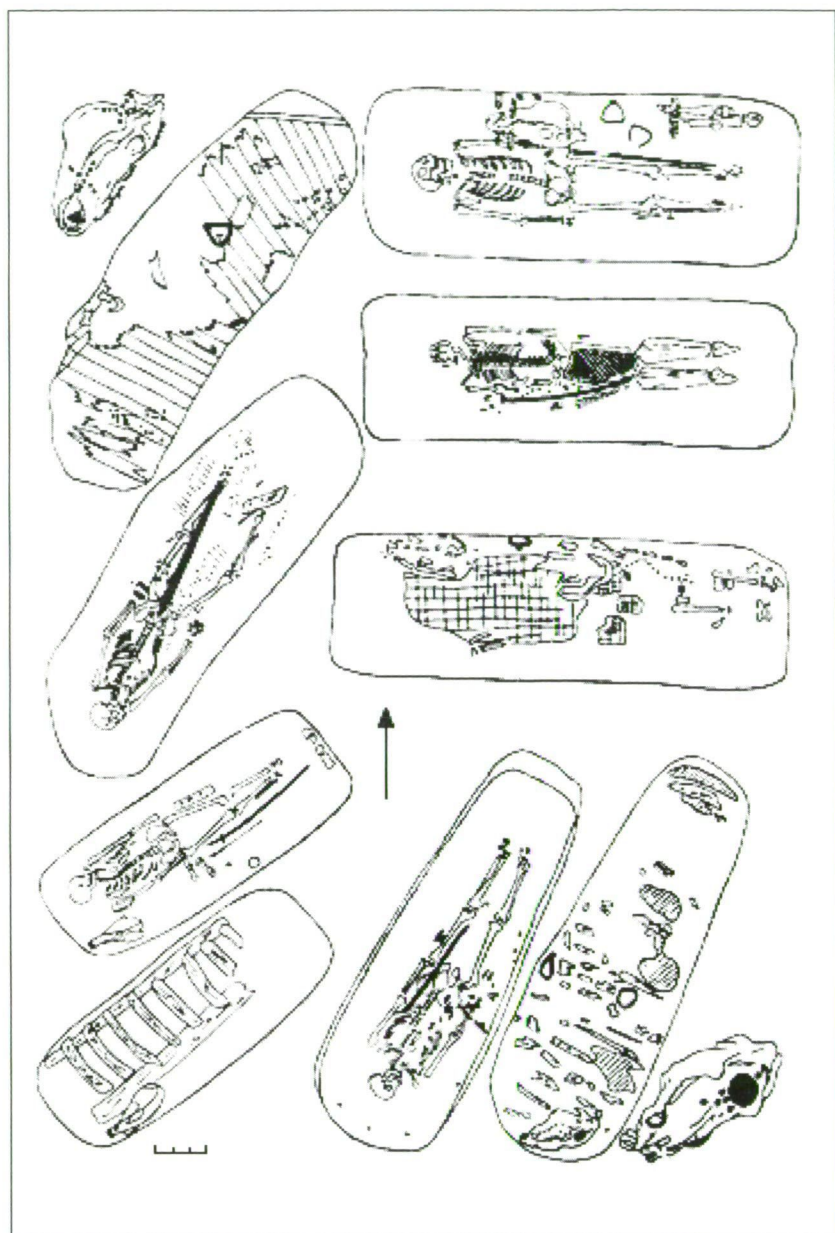
The aim of the present paper was, as far as the literature allows, was to draw a comprehensive picture about the archaeological aspects of the Oghuz cemeteries found at the northern coast of the Caspian Sea. However, because of the kurgan-centered attitude of the Russian scholars, this topic is necessarily limited concerning social history, because it could cover only the elite barrow graves, and could not touch upon the question of the Oghuz common people. The latter's archeological legacy has not yet been determined. Parallel with it, the comparative examination of the artifact material awaits for elaboration, as well as the inner chronology of the archaeological material of the Oghuz Period. Despite the difficulties, the present paper is justified by the fact that no publications exist in the Hungarian literature concerning the topic. Beside the examination of the steppe parallels of the archaeological material belonging to the Pechenegs and Cumans found in Hungary, no attention has been paid to the Oghuz material, which belongs to the late nomadic archaeological circle. However, without the research of this well-definable material neither the nomadic (Oghuz–Pecheneg) cemetery of Sarkel cannot be evaluated, nor the 12th century material of the 'Black Hats' which had been organized of Oghuz and Pecheneg tribal fragments. The elaboration of the topic provides more extensive possibilities for the examination of the overlaps between the cemeteries of Pechenegs and Cumans, and those of the peoples who lived in the northern coast of the Caspian Sea before the Oghuz.

Following the history of research, the next section analyses the rites of the barrows of the Oghuz elite, and their features. The summary of the burial traditions is followed by the inventory of the kurgans' material, divided into two groups in the uniform Oghuz archeological material known so far: 1. child and female graves 2. male graves. The leading objects of the material – as in many other cases – were found in female (child) graves (drop-shaped, filigree pendants, amulets and pendants depicting birds or bird wings). Further finds represent devices, jewelry and costume elements, weapons, belt sets, as well as harnesses and their trappings.

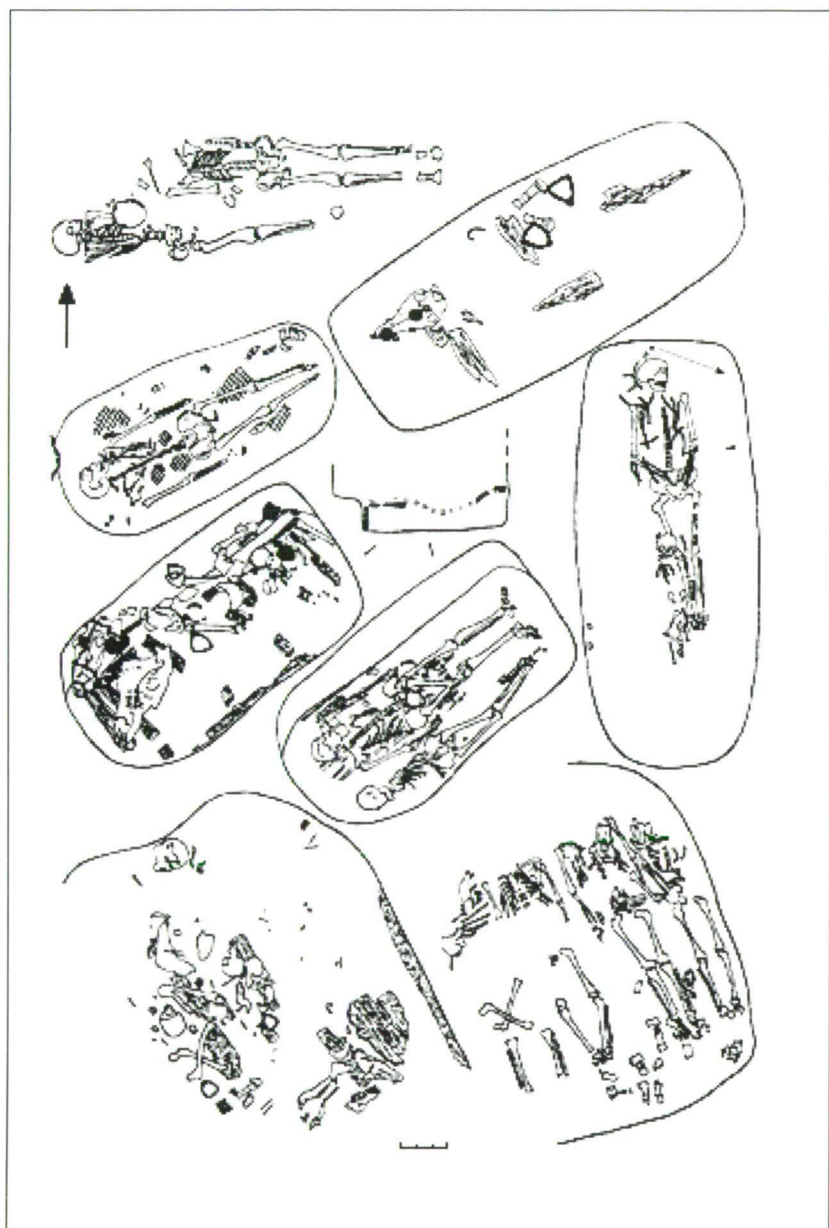

1. tábla: A Kaszpi-tenger északi térségében lévő, oguzokhoz köthető kurgántemetkezések elterjedési térképe:

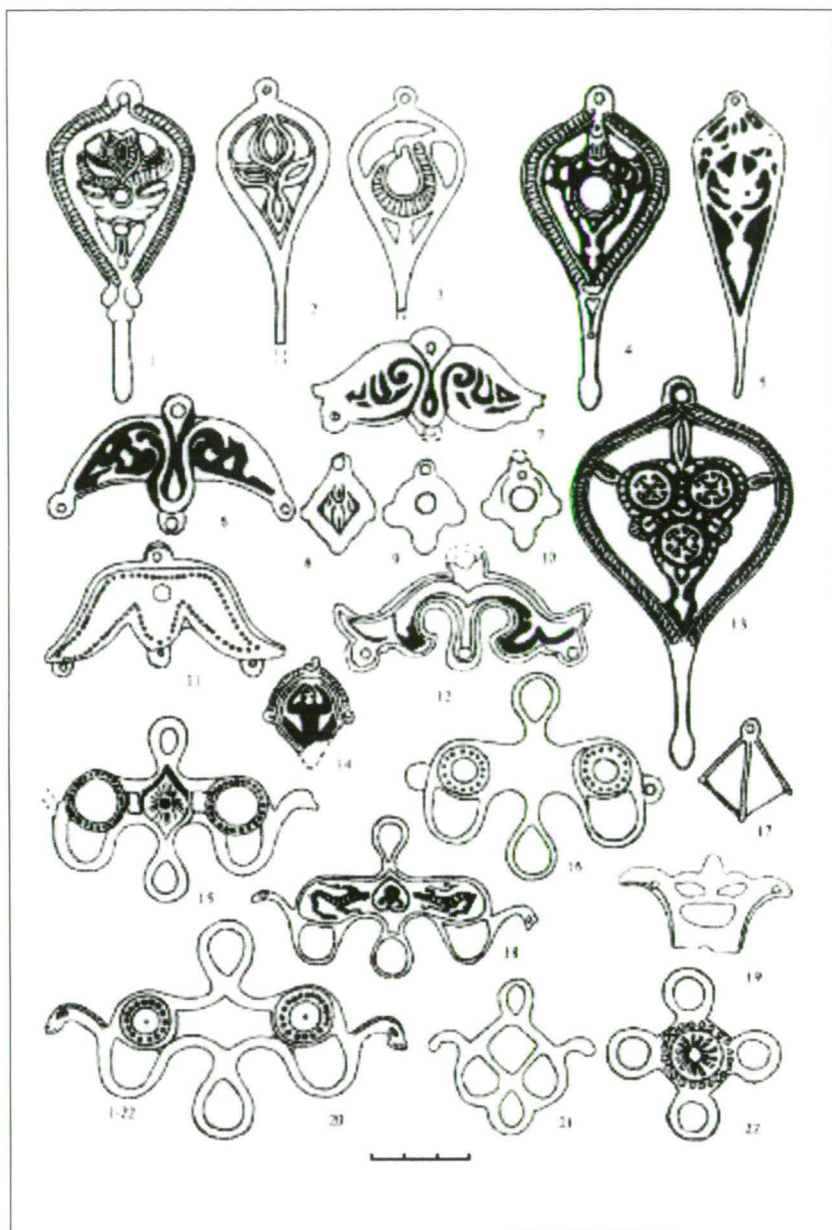
1. Bolgarka, Atpa; 2. Akbulak; 3. Kumakskij, Uvak; 4. Tamar Utkul'; 5. Pokrovka; 6. Žarsuat; 7. Nežinskoe; 8. Alebastrovo, Hanskaja mogila; 9. Čelkar; 10. Kolyčevo; 11. Jaman; 12. Rubežka; 13. Ural'sk; 14. Janajkino; 15. Sary Ajdin, Karasu; 16. Kos Oba; 17. Kara Oba, Sor-Ajdyn; 18. Asat Baj; 19. Vasil'evka, Kirovskij, Volčanskij; 20. Grišankin; 21. Svetloe Ozero; 22. Suhaja Saratovka; 23. Aleksaškino; 24. Rovnoe; 25. Fridenberg; 26. Mírnöe; 27. Novaja Kvasnikovka; 28. Bljumenfel'd; 29. Kano, Šul'c; 30. Torgunskoe; 31. Gromki; 32. Komsomol'skij; 33. Čenin; 34. Krasnaja Derevnja; 35. Él'ton; 36. Priozernoe; 37. Soljanka; 38. Bykovo; 39. Verhnij Balyklej; 40. Stepana Razina; 41. Novonikol'skoe; 42. Rahinka; 43. Verhnepogromnoe; 44. Kalinovskij; 45. Krasnyj Oktjabr'; 46. Majak Oktjabrja; 47. Volžskij; 48. Kiljakovka; 49. Srednjaja Ahtuba; 50. Zajary; 51. Zaplavnoe; 52. Pjatnadcatyj poselok; 53. Bahtijarovka; 54. Leninsk; 55. Maljaevka; 56. Carev; 57. Solodovka; 58. Zubovka; 59. Kolobovka; 60. Žurov; 61. Uspenka; 62. Bataevka; 63. Seroglazovo; 64. Hoseutovo; 65. Lapas; 66. Dosang; 67. 473-ja versta; 68. Tinaki, Lbišče, Volžskij, Astrahan. obl.; 69. Kosika, Petropavlovka; 70. Nikol'skoe; 71. Starica; 72. Kapitanskij; 73. Černojarskij; 74. Baranovka, Astrahan. obl.; 75. Krivaja Luka; 76. Hanata; 77. Kupcyn Tolga; 78. Bol'soj Caryn; 79. Djuker; 80. Évdyk; 81. U-85 (Barun); 82. Jaškul'; 83. Cagan Usn; 84. Élista; 85. Zakanal'nyj; 86. Himkombinat; 87. Olen'e; 88. Stepanevka, Novyj Rogáčik; 89. Il'evka; 90. Vertjačij; 91. Pervomajskij; 92. Trjasinovskij; 93. Bukanovskij, Nikol'evka; 94. Aleškin; 95. Jasyrev; 96. Talovaja; 97. Golovka; 98. Sarkel

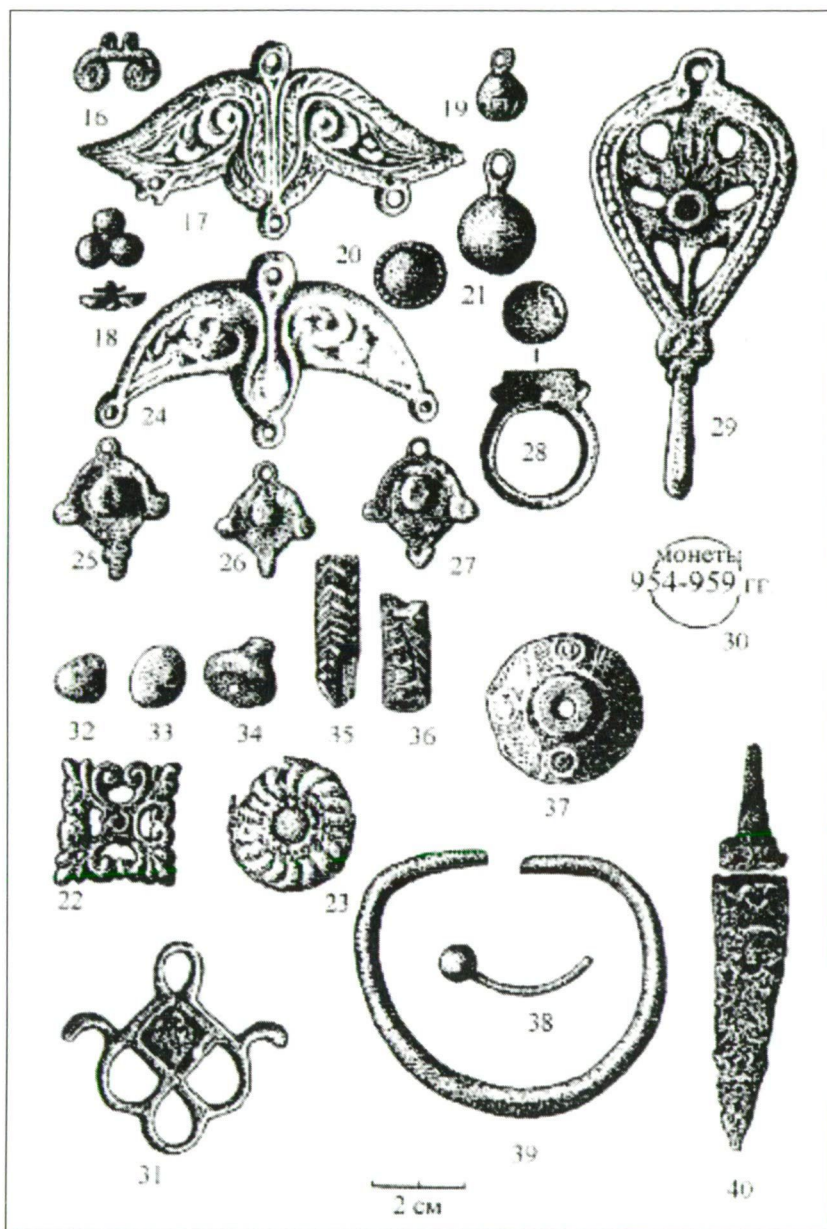
2. tábla: Jellemzőes oguz rítusú temetkezések a Volga-Urál vidékéről [M 1:10]
 (KRUGLOV 2001, 412, 10. ris)

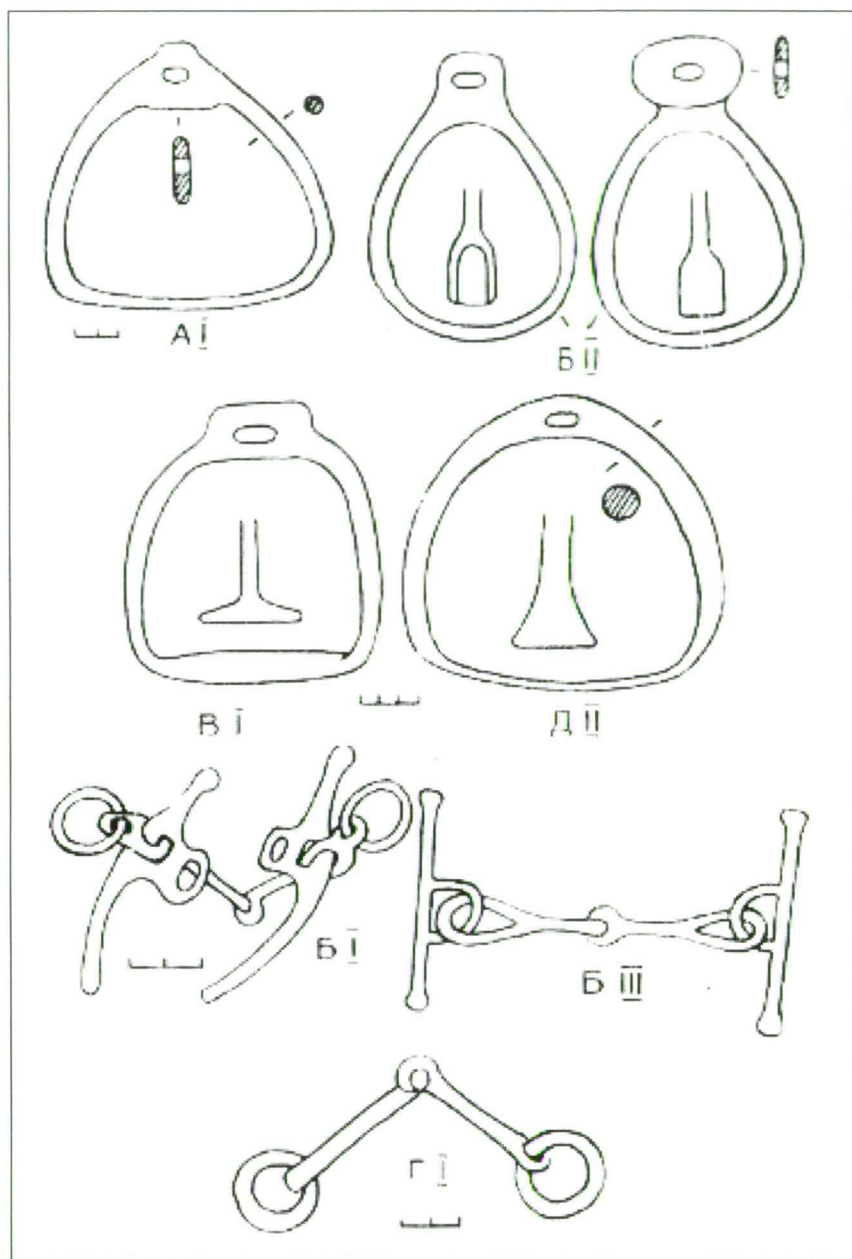
3. tábla: Példák lovas-, kollektív és rituálisan feldúlt temetkezésekre oguz kurgánok anyagából [M 1:10] (KRUGLOV 2001, 416, 12. ris)

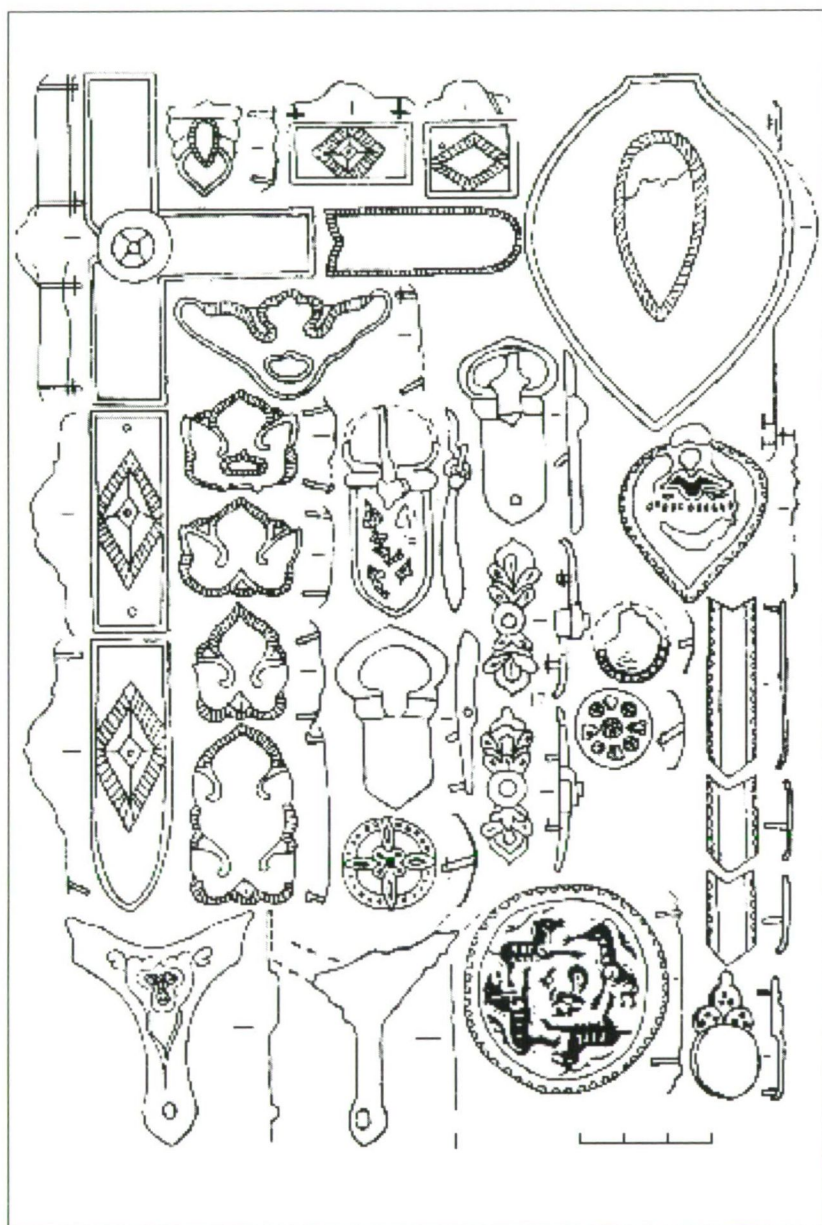
4. tábla: Csepp-alakú amulettek (kopouski) és madaras felvarrók
(KRUGLOV 2001, 398, 2. ris)

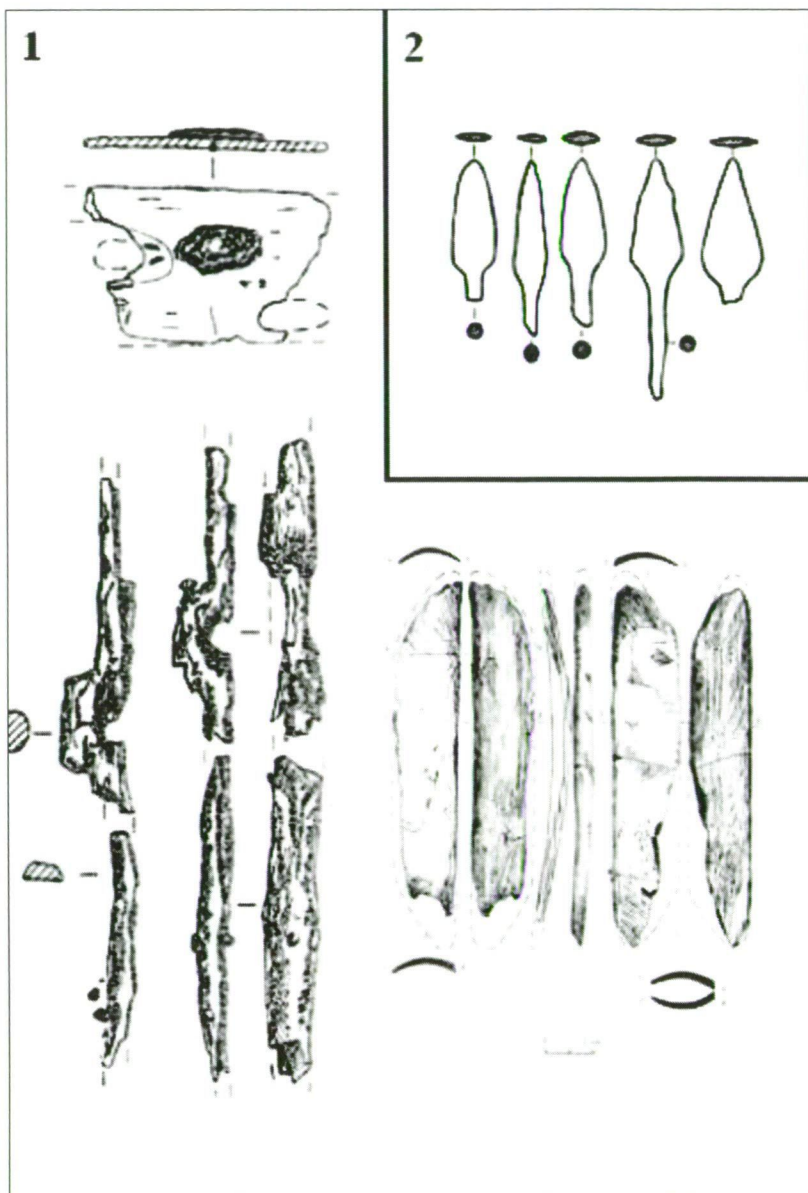
5. tábla: A Volga-menti Lapas lelőhely női temetkezésének leletanyaga
(KRUGLOV 2003, 59. 1. ris)

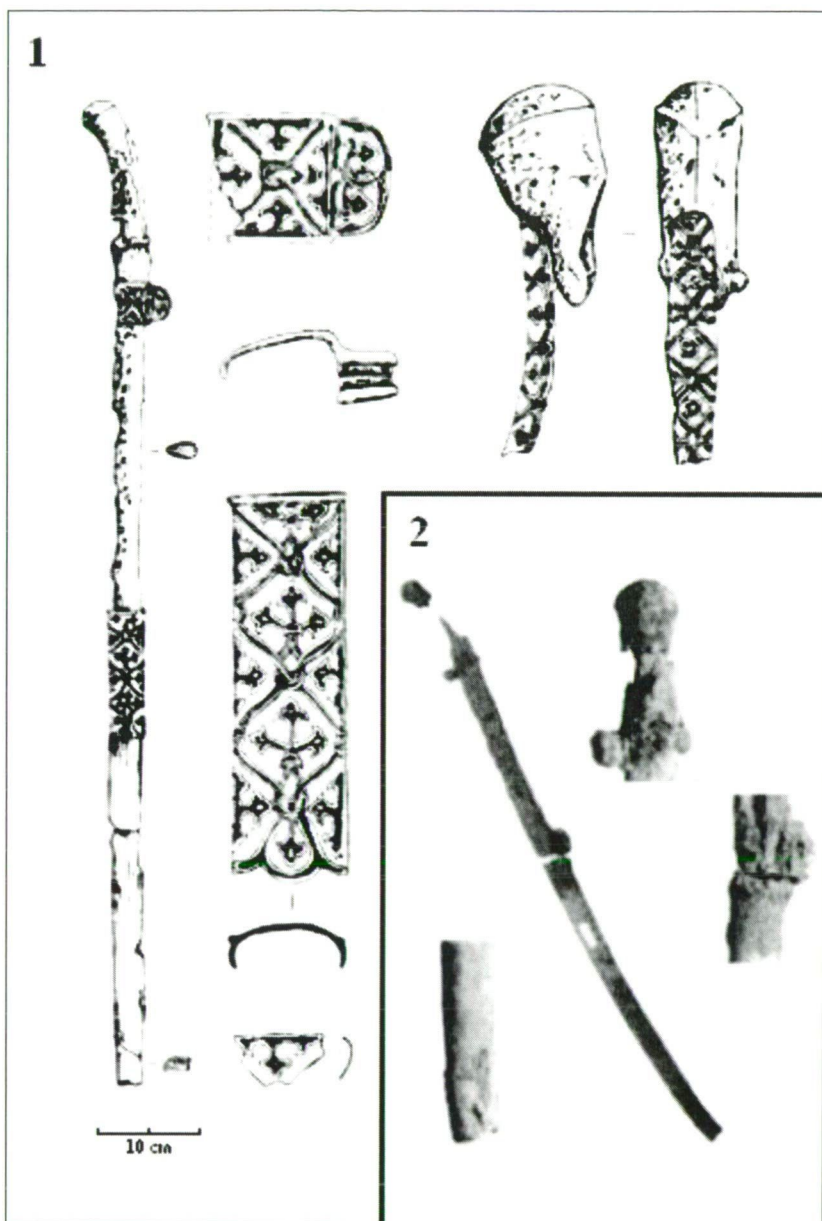
6. tábla: Oguz kori kengyelek és zablák (KRIGER 1993, 143, 1. ris)

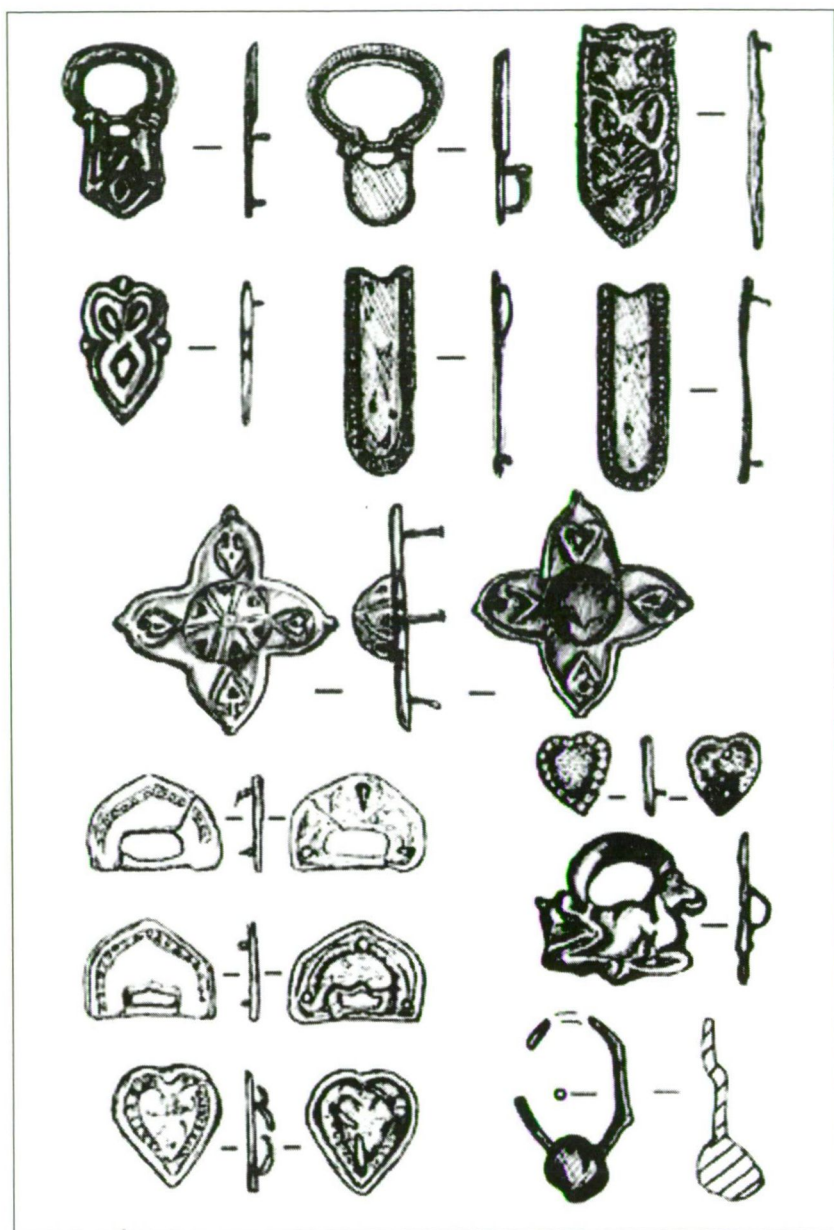
7. tábla: Lószerszámveretek és díszítmények a Čeninből származó oguz anyagból
(KRUGLOV 2001, 404, 5. ris)

8. tábla: 1.: A kolobovkai tegez csont fedőlapja, vasalása és az íjcsontok (KRUGLOV–SERGACKOV–BALABANOVA 2005, 253–254, 4–5. ris);
 2.: nyílhegytípusok az oguz korszakból (KRUGLOV 2001, 400, 3. ris)

9. tábla: 1.: Szablyák a čenini sírból (KRUGLOV 2001, 402, 4. ris);
 2.: szablyák a sor-ajdyni sírból (KRUGLOV–MARYKSIN 2012, 417, 5. ris)

10. tábla: Övgarnitúra és fülbevaló rajza a sor-ajdnyi sírból
(KRUGLOV–MARYKSIN 2012, 416, 4. ris)